

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

УДК 343.148(4)

Н.І. Клименко, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права, кримінального
процесу та криміналістики Європейського університету

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЕКСПЕРТІВ У ДЕЯКИХ КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Розглянуто питання щодо правового статусу експертів у деяких країнах Європи, наведено особливості оцінки висновків експертів у цих країнах.

Ключові слова: країни Центральної та Східної Європи, експерт, висновок, докази, арбітраж.

Рассмотрены вопросы о правовом статусе экспертов в в некоторых странах Европы, приведены особенности оценки заключений экспертов в этих странах.

The paper studies the problem of legal status of forensic examiners in some of the countries of the Europe. It also describes special aspects of the evaluation of forensic reports in these countries.

Як відомо, більшість країн європейського регіону є країнами континентальної правової системи, де основним джерелом прав є нормативно-правовий акт (закон, декрет, регламент тощо). Відповідно правовий статус експерта у цих країнах регулюється кодексами, законами, підзаконними актами, процесуальними регламентами тощо.

Загалом правовий статус — це становище суб'єкта у правовій реальності, що відображається у його взаємовідносинах із суспільством і державою.

Спеціальний правовий статус експерта — це його правовий статус у сфері професійної трудової діяльності, що визначається сукупністю прав, обов'язків, обмежень, заборон, відповідальності тощо, встановлених законодавством. Крім того, особливості цього статусу зумовлені специфікою діяльності установи (органу), в якій працює (служить) експерт.

Метою статті є аналіз ролі експертів у національних і міжнародних судових та інших органах деяких країн Європи.

У деяких державах світу в складі державних установ створені і функціонують інституції для надання допомоги судам і державним органам. Так, у *Португалії* при Генеральній прокуратурі створено Інститут документації і порівняльного права (Instituto de Documentacao e Direito Comparaco — IDDC), який надає допомогу не лише прокуратурі, а й органам слідства та юстиції з питань, пов'язаних з розвитком міжнародного співробітництва, у тому числі щодо обміну юридичною інформацією, використання нових інформаційних технологій тощо.

У *Швейцарії* функціонує Лозаннський інститут порівняльного права, і будь-який суддя звертається до нього за допомогою, у тому числі й з питань застосування іноземного права.

У *Бельгії* статус експертів регулюється ст. 962—991 Судового кодексу (Code judiciaire). У цивільному судочинстві сторони домовляються про залучення певного експерта, або його призначає суддя. Експертні висновки є важливим елементом процесу доказування. Суди зазвичай виносять рішення з урахуванням висновків експертизи. Діє принцип вільної оцінки доказів: жоден доказ не має наперед визначеної сили. Якщо експерта залучають на етапі розгляду справи в суді, суддя приймає рішення про умови його допиту. Повноваження експерта в арбітражі також врегульовано у Судовому кодексі, визначено їх і в ст. 18, 25 Правил Бельгійського центру арбітражу і медіації.

У *Болгарії* статус експерта врегульовано у гл. 14 Цивільного процесуального кодексу. Експерта залучають сторони цивільного процесу або суд, якщо є потреба застосувати спеціальні знання в галузі науки, техніки, мистецтва тощо для з'ясування певних питань, що виникають у провадженні. Особа, залучена як експерт, зобов'язана з'явитися за викликом суду і надати висновок. Сторони можуть ставити експертові додаткові запитання для уточнення висновку. Проте суд може обмежитися лише письмовим висновком експерта без виклику його до суду. Строки, в які експерт має скласти висновок, встановлює суд. Якщо у зв'язку з висновком експертизи виникнуть якісь суперечності, суд може призначити ще одного або кількох експертів з оформленням відповідних додатків до висновку. Болгарія у національній практиці дотримується міжнародних принципів змагальності сторін.

Діяльність експертів у *Чехії* врегульовано Законом «Про експертів і перекладачів» (1967 р.). Законодавче врегулювання статусу експертів має на меті задоволення процесуальних потреб господарської та іншої практики в експертній допомозі. Експертів призначають згідно зі списками крайових судів областей, на території яких знаходиться постійне місце проживання експерта. Центральний список (зведений список баз даних усіх крайових судів) веде Міністерство юстиції. Порядок оформлення висновків експертизи відповідає всім вимогам експертного забезпечення, у тому числі щодо вибору експерта, отримання ним потрібної інформації, об'єктів дослідження, методів дослідження тощо, а також оплати праці і компенсації витрат експерта. Зміст висновку експертизи у Чехії (так само як і в інших країнах) залежить від поставленої мети, об'єктів дослідження тощо. Строк виконання експертизи становить близько 6 тижнів і залежить від завантаження експерта. Оплата праці експерта здійснюється згідно з договором. Рахунок на оплату праці і компенсацію витрат експерта пред'являють одночасно з передаванням висновку експертизи.

У Німеччині створені і функціонують реєстри експертів, побудовані за професійним і галузевим принципами (так само як і в Австрії, Нідерландах, Польщі, Чехії, Франції, інших країнах). Їх створюють переважно органи юстиції. Проте суд за певних обставин може залучити до проведення дослідження і надання висновку і незареєстрованого у реєстрі експерта.

Нагляд за роботою експертів здійснюють професійні та інші галузеві асоціації (установи), саме вони видають експертам відповідний сертифікат.

У деяких галузях (наприклад, експертиза ДНК) залучають експертів з державних органів. У Німеччині як країні континентальної правової системи (Continental Law System), до якої належить більшість країн Східної і Центральної Європи, суддя має принциповий вплив на перебіг судового процесу, керує ним (на відміну від країн прецедентного права (Common Law), де запроваджено засади змагальності у судовому процесі і головними особами є сторони процесу або присяжні, а суддя відіграє пасивнішу роль, хоча й всіяко сприяє всебічному і повному з'ясуванню обставин справи).

У цивільному судочинстві Німеччини правовий статус експерта врегульовано у р. 1 гл. 8 Цивільного процесуального кодексу (йдеться лише про експертів, яких залучає суд). Експерт за будь-яких обставин має бути незалежним і неупередженим, у тому числі стосовно сторін процесу. Крім усних показань, за розпорядженням суду він може надавати письмовий висновок. Діє принцип вільної оцінки доказів. Брати чи не брати до відома висновок експерта, залежить від суду.

Залучення експертів сторонами не регламентовано.

У німецькому арбітражі статус експерта регламентовано у ст. 1049 кн. 10 Цивільного процесуального кодексу. Арбітраж вимагає від сторін процесу надання експерту всіх необхідних матеріалів, а також доступу до відповідного майна. Експерт складає письмовий висновок, однак на вимогу сторін процесу або рішення арбітражу він бере участь і в усному допиті, відповідаючи на поставлені сторонами запитання.

Статус експерта у цивільному судочинстві *Естонії* регулює гл. 34 Цивільного процесуального кодексу. Суд призначає експертизу у випадках, коли для з'ясування обставин, що мають значення для справи, потрібні спеціальні знання неправового характеру. Суд може звертатися до експерта також з питань міжнародного приватного права, зокрема, для роз'яснення змісту права іншої держави, встановлення відомостей щодо тлумачення і застосування іноземного права. Призначення експерта можуть вимагати і сторони процесу.

За потреби (і по змозі) суд може використати висновок експертизи, оформлений у межах іншого провадження, якщо це спростить перебіг провадження. У такому випадку експертові, який оформив висновок експертизи за іншим провадженням, можуть ставити додаткові запитання і викликати до суду. Для проведення експертних досліджень може бути призначена також експертна установа. Сторони процесу ставлять експертові запитання у письмовому вигляді через суд, тобто суд визначає ті з них, які потребують експертної оцінки. Експерт має право вимагати матеріали, необхідні для проведення експертизи, відмовитися від оформлення висновку експертизи, якщо матеріалів недостатньо або поставлені запитання виходять за межі його компетенції. Він зобов'язаний з'явитися до суду за викликом, інакше на нього може бути накладено штраф (за відсутності причин неявки, вста-

новлених законом). Крім того, суд може вимагати (у тому числі й на прохання сторін процесу) компенсації шкоди, завданої у зв'язку з його неявкою до суду. Якщо висновок експерта є суперечливим або не задовольняє суб'єктів провадження з інших причин і це не може бути виправлено під час його допиту, суд має право призначити додаткову або повторну експертизу. Неправдивий висновок експертизи може бути підставою для перегляду судового рішення.

Статус експерта у цивільному та кримінальному судочинстві Польщі врегульовано відповідно Цивільним (1964 р.) і Кримінальним (1997 р.) процесуальними кодексами. Експертів призначає голова воєводського суду на 5 років, причому одного судового експерта можуть призначати для вирішення завдань кількох воєводських судів, якщо він має відповідну спеціалізацію. Перед призначенням експерт складає присягу, в якій зобов'язується добросовісно і безпристрасно виконувати свої обов'язки. Голова воєводського суду може звільнити експерта від посади за його власним бажанням або у разі, коли він перестає задовольняти вимогам, необхідним для виконання його службових обов'язків. Експертом може бути особа, яка користується всіма цивільними правами, віком понад 25 років, має теоретичні та практичні спеціальні знання у певній галузі (науки, техніки, мистецтва тощо) і дала згоду на своє призначення. Судовий експерт має інформувати суд про складність призначеного дослідження і чинники (у тому числі й дії учасників провадження), які не сприяють належному виконанню ним своїх обов'язків.

Згідно з Цивільним процесуальним кодексом суд може залучити одного або кількох експертів. Суд визначає потребу в оформленні експертом письмового висновку чи доведенні результатів дослідження в усній формі. Експерт не має права висловлюватися з правових питань, проте порушення цієї заборони не ставить під сумнів його висновок. Обов'язковою вимогою до висновку є його обґрунтованість. У разі неможливості надати висновок у встановлений строк суд продовжує його. Суд може вимагати усного роз'яснення письмового висновку експертизи, викликати експерта для надання відповіді на запитання сторін процесу, а в окремих випадках призначити додаткову експертизу тому самому або іншому експертові.

Якщо висновок експертизи надають суду сторони процесу, їх можна вважати факультативним доказом і складовою аргументації сторін.

У цивільному судочинстві Польщі діє принцип вільної оцінки доказів. Від суду залежить, яке значення матимуть висновки експертизи. При цьому враховують рівень знань судового експерта у певній галузі, обґрунтування його позиції, відповідність змісту висновку принципам логіки тощо.

У кримінальному судочинстві для з'ясування обставин, що потребують спеціальних знань, також допускається призначення одного або кількох експертів.

У разі якщо виявлено обставини щодо психічного здоров'я підсудного, залучають експерта за спеціальністю «Психіатрія», який за результатами проведення відповідної експертизи складає висновок.

Якщо проведення експертизи доручають науковій або спеціалізованій установі, експерта призначає її директор.

З огляду на недостатність спеціальних знань суд не може повною мірою професійно оцінити висновок експерта, проте у будь-якому випадку має обґрунтувати свою позицію стосовно нього. За потреби суд може допитати експерта для роз'яснення висновку.

Про прийняття висновку експертизи як доказу приймають постанову, в якій зазначають відомості про експерта, об'єкт дослідження, запитання, поставлені перед експертом, та відповіді на них, обґрунтовані висновки за результатами проведення експертизи тощо. Висновок експертизи експерт надає у письмовій або усній формі відповідно до отриманого завдання.

Якщо висновок експертизи є неповним (у ньому не враховано важливі обставини справи чи немає відповідей на всі поставлені запитання) або нечітким (застосовані у ньому формулювання не дозволяють зрозуміти його, висновки не підкріплені обґрунтуваннями, аргументація не логічна тощо), містить суперечності або якщо наявні суперечності між різними висновками експертизи, від експерта вимагатимуть (навіть повторно) надання нового висновку експертизи. Можуть бути залучені й інші експерти.

Згідно з арбітражною процедурою, що функціонує у Польщі (р. 5 Кримінального процесуального кодексу), для з'ясування питань, які потребують спеціальних знань, арбітражний суд може залучити одного або кількох експертів, заслухати їх, а також за пропозицією сторони процесу або арбітражу допитати.

Докладну регламентацію арбітражу викладено в Регламенті Арбітражного суду при польській господарській палаті, а також у регламентах деяких інших постійних арбітражних судів (постійних арбітражних інститутів) Польщі.

Статус експерта у *Швейцарії* на федеральному рівні регулює Цивільний процесуальний кодекс, прийнятий на початку 2011 року, який змінив чинну раніше регламентацію статусу експерта в континентальних цивільних судових кодексах. Суд може залучати до процесу одного або кількох експертів. Експерт має надати правильний висновок, за який виплачують винагороду. На вимогу сторони процесу суд може призначити повторне дослідження. У рішенні (постанові) про призначення експертизи та залучення експерта суд наводить перелік запитань, на які експерт має відповісти, а також зазначає строки надання висновку експертизи.

У законодавчих актах Швейцарії, що регламентують арбітражний процес з міжнародних питань, статус експерта та його залучення докладно не визначено.

Статус експерта в цивільному судочинстві *Швеції* врегульовано Судовим кодексом (2011 р.), зокрема р. 3, гл. 40. Перед залученням експерта суд запитує думку сторін процесу. Суд також може додатково залучити експерта за власним вибором. Експерт має дати згоду на виконання роботи. Не допускається примушувати експерта розголошувати комерційну таємницю, якщо цього не потребують особливі обставини. Експерт надає висновок у письмовому вигляді і в строки, які встановив суд. Висновок експерта має бути обґрунтованим. Сторони процесу мають доступ до висновку. На їх вимогу експерт може бути допитаний. За потреби суд надає згоду на запитання сторін, а також проводить допит експерта.

Участь експерта в арбітражному процесі регулює Закон «Про арбітраж» (1999 р.). Арбітражний суд може залучити експерта до процесу, крім випадків, коли сторони не погоджуються на це. На практиці призначення експертів судом застосовується рідко через те, що сторони впливають на цей процес. Оплата праці експертів, призначених судом, залежить від його рішення.

Сторони також можуть залучати експерта на свій розсуд. Будь-які спілкування під час процесу між стороною та експертом є об'єктом гласності.

З приводу черги допиту експерта не існує жодних правил.

Згідно з Цивільним процесуальним кодексом в Італії функціонує інститут технічних консультантів (технічних радників) як аналог експертів. Суди використовують цей інститут, як правило, лише за пропозицією сторін процесу. Фахівці складають так званий попередній висновок експертизи, який вважають одним з альтернативних засобів вирішення цивільних спорів. Цей висновок може бути використано з метою роз'яснення спірних моментів до подання позову. Якщо сторони дійдуть згоди щодо висновку експертизи, суд може схвалити їх погодження у відповідному рішенні.

Експертів залучають у ході досудового розслідування та судового процесу, під час якого вони надають показання щодо своїх висновків.

У кримінальному судочинстві за принципами змагального процесу проводять перехресний допит експертів.

Статус експертів в арбітражному процесі не регламентовано.

У цивільному процесі Латвії статус експерта врегульовано Законом «Про цивільний процес» (2011 р.). Суд залучає експерта, якщо потрібні спеціальні знання у різних галузях науки, техніки, технологій, мистецтва тощо. У межах одного провадження суд може призначити експертне дослідження за кількома спеціальностями. За результатами опрацювання запитань сторін процесу (надають у письмовому вигляді) суд мотивовано обирає ті з них, які надалі ставить перед експертом. У разі відмови від виконання своїх обов'язків без поважних причин або надання завідомо неправдивого висновку експерт несе кримінальну відповідальність.

Крім експертів, що працюють в експертних установах, до процесу можуть залучати й інших експертів, що мають достатні знання і досвід. Ці експерти мають такі самі права, як і експерти експертної установи.

Статус експерта в цивільному судочинстві Росії регламентовано Цивільним процесуальним кодексом. Як і в інших країнах, суд може призначити експертизу, якщо для вирішення питань у справі потрібні спеціальні знання. За потреби залучають кілька експертів. Зміст запитань, які ставлять експертам, залежить виключно від суду.

Суд може призначити дослідження експертній установі або певній фізичній особі. У разі залучення кількох експертів за їх взаємної згоди може бути складений загальний висновок експертизи. А в разі незгоди експерти складають висновки самостійно.

Особа, залучена як експерт, має з'явитися за викликом до суду і надати об'єктивний висновок з поставлених запитань. Неявка експерта до суду без поважних причин тягне за собою відповідальність згідно з діючими правовими нормами.

Статус експерта в кримінальному судочинстві врегульовано ст. 57 Кримінального процесуального кодексу. Слідчий має право допитати експерта з метою роз'яснення його висновку. Якщо висновок експерта необґрунтований або наявні суперечності у кількох висновках суд призначає нове дослідження, яке проводить інший експерт.

Крім статусу експерта, ст. 58 Кримінального процесуального кодексу визначає статус спеціаліста, його права. Спеціаліст — це особа, що має спеціальні знання і залучається до участі у процесуальних діях для надання допомоги у виявленні, закріпленні та вилученні предметів і документів, що мають значення для справи, використанні технічних засобів, формулюванні запитань експерту, а також дослі-

дження матеріалів справи, роз'яснення сторонам процесу і суду питань, що належать до його компетенції.

У російських правових нормах (Закон «Об исполнительном производстве») передбачено також можливість участі експерта у виконавчому процесі (як за власною ініціативою, так і за пропозицією сторін процесу).

Статус експерта в арбітражі регламентовано Законом РФ «О международном коммерческом арбитраже» (1993 р.). Арбітр або колегія арбітрів може призначити одного або кількох експертів, якщо сторони не домовилися про інше. Сторони мають надати експерту всі необхідні матеріали. Експерт, що надавав письмовий висновок експертизи, може бути запрошений на судові засідання, де він має відповіді на запитання сторін процесу.

На завершення слід зазначити, що регламентація правового статусу будь-якої особи, у тому числі й експерта, різними нормативно-правовими актами (джерелами права) утворює низку «зрізів» цього поняття:

- загальний (міжнародний);
- конституційний;
- цивільний;
- трудовий;
- адміністративний тощо.

Ту саму особу може бути наділено усіма або деякими елементами цих статусів.

Міжнародно-правовий статус особи, у тому числі й експерта, містить її права, свободи та обов'язки, закріплені у міжнародно-правових документах. Їх охорону і захист передбачено не лише внутрішнім законодавством держав-учасниць міжнародних угод з цих питань, а й нормами, виробленими світовим співтовариством.

Список рекомендованої літератури

1. *Белоглазев А.* Эксперты в международных условиях (в гражданских и уголовных судебных процессах, арбитражных и инвестиционных разбирательствах) / А. Белоглазев, Р. Хотова. — К. : Таксон, 2011. — 475 с.
2. *Белоглазев А.* Защита инвестиций, право Европейского Союза и международное право / А. Белоглазев. — К. : Таксон, 2010. — 360 с.
3. *Комаров А.Ц.* Международный коммерческий арбитраж и государственный суд / А.Ц. Комаров. // Закон. — 2003. — № 2. — С. 78.